bilig
BAHAR 2026/SAYI 117
133-161

Araştırma Makalesi / Research Article

Geç Antik Çağ Müverrihlerinin Karadeniz'in Kuzey ve Kuzeydoğusundaki Arazi Kullanımı Üzerine Verileri*

Abdullah Üstün**

Öz

Çalışma, IV.-VI. yüzyıllar ait Yunanca ve Latince kaynaklar aracılığıyla Azak-Kırım bölgeleri ile Don-Dinyeper nehirlerinin aşağı mecralarındaki siyasal hareketliliği ve bu hareketliliğe bağlı olarak gelişen arazi kullanımını gözlemlemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, amaca yönelik iki soru çerçevesinde geliştirilmiştir: İlk olarak söz konusu Yunanca ve Latince kaynakların özgün bir içerik sunup sunmadıkları konusunu sorgulamak. İkinci olarak da araştırmanın mekânsal çerçevesinde yer alan bölgenin Avrasya Bozkırları tanımlanması içinde hayvancılık merkezli bir kültüre ev sahipliği yaptığı yaklaşımını kaynaklarla uyumluluk bakımından sorgulamak. Söz konusu kaynakları eleştirel bir bakış açısıyla analiz ederek, bölge sakinlerinin arazi kullanım pratikleri ve yaşam tarzları hakkında kayıtlarda yer alan bilgileri karşılaştırmalı olarak değerlendirmenin mevcut bilgilerimize yeni katkılar sağlama potansiyeline sahip olup olmadığını sorgulamaktır. Söz konusu tarihî kaynaklar bölgedeki tarımsal potansiyelin ve tarımsal faaliyetlerin hayvancılığın önüne geçtiğine dair işaretler taşımaktadır. Diğer yandan çalışma sonuçları aynı coğrafyada ve aynı zamanda yaşamış toplumların mevcut literatürdeki tanımlanma biçimini sorgulamaya açmakta, Hun ve diğer Türk toplulukları için kullanılan "bozkır halkları" ve "göçebe halklar" kavramsallaştırmasının tarihsel verilerle uyum sorununa işaret etmeye çalışmaktadır.

Anahtar kelimeler

Geç Roma tarihçileri, arazi kullanımı, tarım, hayvancılık, Kırım, Azak, Dinyeper, Don.

---

* Geliş Tarihi: 01 Ağustos 2024 – Kabul Tarihi: 24 Eylül 2025
Atıf: Üstün, Abdullah. "Geç Antik Çağ Müverrihlerinin Karadeniz'in Kuzey ve Kuzeydoğusundaki Arazi Kullanımı Üzerine Verileri." *bilig*, no. 117, 2026, ss. 133-161, https://doi.org/10.12995/bilig.8271.

** Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Bölümü – İzmir/Türkiye, ORCID: 0000-0003-0977-4902, abdustun@gmail.com

Data of Late Antique Historians on Land Use in the North and North-East of the Black Sea*

Abdullah Üstün**

Abstract

The study aims to observe land use in the Azov-Crimea region and the lower courses of the Don-Dnieper rivers during the IVth-VIth centuries through Greek and Latin historiographical data. The study is guided by two problems. First, it questions the notion that Greek and Latin sources from this period lack original historical value. Second, it questions the prevailing view that the region, as part of the Eurasian Steppes, was primarily characterized by a culture centered on animal husbandry. By critically analyzing these sources, the study evaluates their potential to provide insights into the land use practices and lifestyles of the region's inhabitants. These historiographical data indicate that the agricultural potential and agricultural activity of the region overtook animal husbandry. On the other hand, the study's findings question how societies that lived in the same region and at the same time are defined in the modern literature, and seek to point to the problem of compatibility with historical data in the conceptualization of the Huns and other Turkic communities as "steppe peoples" and "nomadic peoples".

Keywords

Late Roman historians, land use, agriculture, animal husbandry, Crimea, Azov, Dnieper, Don.

* Date of Arrival: 01 August 2024 – Date of Acceptance: 24 September 2025
Citation: Üstün, Abdullah. "Geç Antik Çağ Müverrihlerinin Karadeniz'in Kuzey ve Kuzeydoğusundaki Arazi Kullanımı Üzerine Verileri." *bilig*, no. 117, 2026, ss. 133-161, https://doi.org/10.12995/bilig.8271.

** Assoc. Prof. Dr., Ege University, Institute of Turkish World Studies, Turkish History – İzmir/Türkiye, ORCID: 0000-0003-0977-4902, E-mail: abdustun@gmail.com

Giriş

Geç Antik Çağ müverrihlerinden Ammianus, Eunapius, Sozomenus, Philostorgius, Orosius, Procopius ve Iordanes'ın eserlerinde yaklaşık olarak Karadeniz'in[1] kuzey ve kuzeydoğusuna denk düşen bölgede arazi kullanımına işaret edebilecek verilerin incelenmesi, çalışmanın ana gündemini oluşturmaktadır. Çalışmanın coğrafi çerçevesi ise Kırım Yarımadası, Azak Denizi'nin kuzey ve doğusu ile Don ve Dinyeper nehirlerinin aşağı mecralarıdır. Bu alan, çağdaş siyasal coğrafya üzerinde, Rusya-Ukrayna çatışmasına sahne olan Ukrayna'nın doğu ve Rusya'nın güney-batısı olarak tanımlanabilir.

Alanla ilgili literatürde, bahsi geçen kaynak müverrihlerin sunduğu verilere yönelik eleştiri süreçlerinde yazarların kendi dönemlerinin öncesine sarkacak şekilde bir metinlerarasılık içerdiği ve ilgili metinlerin kullanımı esnasında bir metinlerarasılık yaklaşımının benimsenmesi gerektiği değerlendirilmektedir. Şöyle ki çalışma için sıralanan örnekleri de kapsayacak şekilde Yunanca ve Latince kaynakların sunduğu kimi içeriğin *topos* niteliğinde olabildiği tartışmaları mevcuttur (Maenchen-Helfen 9-15, 178, 220). Örneğin Kuzey Karadeniz hakkında Yunan edebiyatında, incelenen metinlerin en azından bin yıl öncesine, mesela Herodotus'a, kadar inen bir bilgi birikimi mevcuttur. Günümüzdeki akademik yayınlar hakkındaki özgün değer tartışmalarına benzeyen bu durum, tarihsel verinin tarihsel gerçeklikle korelasyonu adına doğrudan belirleyicidir. Zira sorun, kaynak müverrihlerin yaşadıkları devrin kendilerince bir yansımasını mı yoksa daha önce kaleme alınmış eserlerden derlemeler mi sunduklarıyla ilgilidir. Tartışmanın Geç Antik Çağ yazarlarının kendilerinden önceki yazarlardan derlemeler sundukları sonucuna yönelmesi, söz konusu verileri çalışmanın zamansal kesiti için geçersiz kılmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın veri alanı bakımından dönem kaynaklarının önceki metinlerle karşılaştırılması, bir ön şart olarak ortaya çıkmaktadır.

Çalışmanın mekânsal alanı, aynı zamanda "Avrasya bozkırlarının" bir parçasını oluşturmaktadır. Mevcut literatürde adeta coğrafi bir tanımlama olmaktan çıkarak tarihsel bir kavramsallaştırmaya dönüşen "Avrasya bozkırları" ifadesi, üzerinde yaşayan halkların tarihini açıklamak adına bir anahtar olarak kullanılabilmektedir. Örneğin Erken Türk tarihi çalışmalarında Avrasya bozkırlarında yaşamanın bir sonucu olarak Türk halklarının temel

uğraşının hayvancılık, yaşam tarzlarının baskın karakterinin ise göçebelik olduğu kabulünün kendiliğinden oluştuğu görülebilmektedir. Tarihçiler tarafından değinilen kimi istisnai durumlar ise, söz konusu kabulün geçerliliği adına sorun olarak görülmemektedir. Literatürdeki "Avrasya bozkırları" kavramsallaştırması; "Türk halkları" "Türk devletleri" "Türk kültürü" kavramsallaştırmalarının yerini alacak şekilde "Bozkır halkları", "Bozkır imparatorlukları", "Bozkır kültürü" gibi kavramsallaştırmaların yayılmasına varan bir etki alanına sahip olabilmektedir. Böylelikle bu mekânın üzerindeki toplulukların yaşam tarzının konargöçerlik, atlı göçebelik gibi göçebelik türleri olarak şekillenmesi doğal bir sonuç olarak varsayılmaktadır. Diğer taraftan çağdaş Moğolistan'dan Macaristan'a uzanan alanı genel ve basmakalıp bir yaklaşımla bir bütün olarak kabul etme sorunu; yerel özellikler gibi değişkenleri hesaba katmaya duyarsızlaşmayı, tarihsel gözlemde kaynakları da üstünkörü sorgulama riskini doğurmaktadır (Grousset; Ligetti; Sinor 13-18; Taaffe 38-39; Pohl 26 vd.).

Söz konusu yaklaşımların ve kavramsallaştırma sorunlarının; tarihsel tutarsızlık, tarihçilerin sonuçlarının kaynak müverrihlerin verileriyle uyumsuzluğu gibi durumlara ortam hazırladığı görülmektedir. Misal olarak, Hunların Kuzey Karadeniz'de belirme ve yayılma sürecinin çağdaş tanıklığını borçlu olduğumuz Ammianus (XXXI.3: Rolfe 395-400), Hunların önce Alanların, ardından Gotların yerlerini aldıklarını anlatmaktadır. Philostorgius (IX. 17: Amidon 131-133), Orosius (VII. 33. 10: Fear 382), Iordanes (*Getica* 129-131: Van Nuffelen ve Van Hoof 282-283) gibi sonraki dönem kaynak müverrihlerinin erken Hun dönemi hakkındaki anlatımı da Ammianus ile temelde uyumludur. Lakin bu kaynaklarda olay daha çok, Kuzey Karadeniz'de Hun varlığının, kaynak müverrihler tarafından İskit yahut *Greuthungi* olarak da adlandırılan Gotların yerini alması şeklinde işlenmektedir. Böylelikle kaynak müverrihlerin kayıtlarında bu iki grubun aynı coğrafyada yaşadığının açık olmasına ve tarihçiler tarafından bu durumun kabulüne rağmen kimi çağdaş tarihçiler tarafından bu gruplardan biri Germen halkı diğeri yani Hunlar ise Bozkır halkı olarak kavramsallaştırılmaktadır (Cavagna "Germen Hakları" 69-73; "Slav Halkları" 74-77; Roberto 78-84.) Dahası, Ammianus (XXXI.2.13-21: Rolfe 387-393). Hunların ilk "kurbanları" olarak zikrettiği Alanların yaşam tarzlarını da tasvir eder ve söz konusu tasvirde Alanlarla Hunlar arasında benzetmeler ve karşılaştırmalar yapar. Geç Antik Çağ'da Alanlar

hakkında temel etnografik bilgi niteliğindeki bu verilerden hareketle çağdaş kimi tarihçiler, onları "göçebe" olarak kabul etmektedirler. Böylelikle hem Hunlarla aynı coğrafyayı paylaştığı hem de aynı yaşam tarzına sahip olduğu kabul edilen bir grup belirmektedir. Buna rağmen Alanlar bir "Bozkır halkı" olarak değil, bir İranî halk olarak kategorize edilmektedirler.

Bu çalışmada herhangi bir ön kabulden uzak bir şekilde mekân üzerindeki beşerî faaliyetleri tespit için arazi kullanımı hakkındaki veriler incelenmektedir. Tarım, açıkta hayvancılık gibi faaliyetler bir arazi üzerinde icra edilmeleri bu amaçlar için arazi ayrılması gereğini doğurmaktadır. Dolayısıyla edebi verilerdeki arazi kullanımına dair izlerin söz konusu beşerî faaliyetleri tespit için bir potansiyele sahip olduğu değerlendirilmektedir. Çalışmanın, IV. yüzyılın son çeyreğinden (Hun Hükümdarlığının kuruluşundan) VI. yüzyılın ortasına (Avar Kağanlığının kuruluşunun öncesine) uzanan sürece ait arazi kullanımı hakkındaki verilerin:

I. tarihsel gerçeklikle ilişkisinin değerlendirilmesine,

II. Kuzey ve Kuzeydoğu Karadeniz'deki iktisadi uğraşların incelenmesine ve dolayısıyla;

III. erken Türk halkları tarihi hakkındaki önceki iki paragrafta dile getirilen eğilimlerin sorgulanması ve sorunların çözümüne katkı yapması beklenmektedir.

IV. Yüzyıl Müverrihleri

Çalışma kapsamında ele alınan mekânsal çerçevenin "Avrasya bozkırları", ahalisinin de "bozkır halkları" olarak tanımlamasının IV. yüzyılda Ammianus'un Hun anlatımı ile başladığı görülmektedir. Ammianus'un erken Hun Hükümdarlığı dönemi anlatımı günümüze bütün halinde ulaşmış ve Hun çalışmalarında belirleyici bir ağırlığa sahip olmuştur. Ayrıca Ammianus'un bir Karadeniz betimlemesi yapmış olması (Ammianus XXII.8: Rolfe 212-241; Fontaine 103-116), bu çalışma adına öne çıkan başka bir unsurdur. Ammianus Karadeniz betimlemesinde (XXII.8.1: Fontaine 103-104) "gördükleri" veya okuduklarına dayanarak güvenilir bir tasvir yapmayı vaat etmiştir. Lakin söz konusu anlatımın didaktik olmaktan ziyade eğlendirici bir nitelikte olduğu, bu nedenle Yunan-Latin edebiyatının coğrafya metinlerine değil – her ne kadar ispatlanması zor olsa da – temelde

*Alexandria*lı Dionysius'un şiirleri gibi sanatsal metinlere dayandığı ileri sürülmüştür. (Drijvers 277-278). Aslında Yunan-Latin edebiyatının Karadeniz hakkında bilgi birikimi Ammianus'a gelinceye kadar Herodotus, Strabon, Plinius Secundus, Arrianus gibi yazarlar tarafından genişletilmiştir. Bu bilgi birikimine rağmen Ammianus betimlemesinde, Trabzon'u (Trapezus) bir adada göstermesi (XXII.8.16: Fontaine 108) gibi hatalı bilgiler sunmaktadır (Drijvers; Akdoğan 119-120). İlave olarak Amazonları Don nehrinin yakınına konumlandırması (XXII.8.27: Rolfe 228-231; Fontaine 111), Kuzey-Doğu Karadeniz'de gösterdiği kimi diğer grupların dolaylı olarak Herodotus'dan alıntıladığı tespiti (Matthews 334-335) betimlemenin anakronik yönlerine işaret etmektedir. Yine de bu tasvirin bir parçası olarak, gerek Azak Denizi'nin solu yani Kırım Yarımadası gerek Azak Denizi'nin sağı için aşağıda değinilen içerik, çalışmanın devamında ele alınacak olan kendi devirlerindeki olayları anlatan diğer kaynak müverrihlerin kayıtlarıyla tutarlı yönlere sahiptir.

Ammianus, Karadeniz'in kuzey kıyılarını tasvir ederken Azak Denizi'nin sol yanında Yunan kolonileri bulunduğunu, buradaki halkın toprağı sürdüğünü ve mahsulle geçindiğini, bu nedenle ahalinin sükûnet ve barış içinde olduğunu kaydetmektedir.[2] Lakin bunlar Kırım'a özgü bir durum olarak görünmektedir, zira Ammianus, eserinin farklı bölümlerinde de olsa Azak Denizi'nin iki yakasını, iki farklı yaşam biçiminin hüküm sürdüğü iki farklı dünya olarak sunmaktadır: XXII.8.32'deki (Seyfarth I 267) kaydında Azak Denizi'nin sol tarafında, yani Kırım'da yaşayan ahaliyi, "*adhibentes uomeri curam*" *toprağı işlemekte olanlar*, XXXI.2.18'de (Seyfarth II 165) ise Azak'ın diğer tarafında yaşayan Alanları "*uersandi uomeris cura*" *toprağı işlemekle uğraşmayanlar* olarak anlatmaktadır (Boeft vd. *XXXI* 126). Ayrıca "*indomitumque hominum genus*", *beşeriyetin vahşi bir soyu* olarak tanımlanan Hunları da Alanları ve Doğu Gotlarını mağlup etmeden önce "*ultra paludes Maeoticas*" *Azak Denizi'nin ötesine*, sağ tarafına konumlandırmaktadır (Ammianus XXXI.2.1, 12: Seyfarth 161-163; Boeft vd. *XXII* 13-14). Ammianus, XXXI. kitabında, Hunlar ve Alanlar hakkında sunduğu içerik, konumları ve aralarındaki ilişkileri gibi yönleriyle özgün ve tek tanık niteliğindedir.

Ammianus'un, Kuzey ve Kuzeydoğu Karadeniz anlatımının aşağıda ele alınan unsurları Strabon ve Plinius Secundus ile ilişkilendirilebilir. Ammianus'un nazarında Kırım yarımadasında çiftçi ve barışçıl bir ahalinin meskûn olduğu

açık olmakla birlikte, ahalinin yarımadanın yegâne sakinleri, diğer bir ifadeyle tarımın yarımadanın yegâne uğraşı olup olmadığı gibi konularda belirsizlik taşıdığı düşünülebilir. Zira onlara çok uzak olmayan bir yerde yaşadığını belirttiği *Tauri* topluluğunu ve yaşadıkları yeri, yani *Taurica*'yı konumlandırması, yarımada da en azından bir başka ahalinin varlığına işar etmektedir (Ammianus XXII.8.33, 35: Fontaine 112-113.). Antik Çağ Yunan-Latin edebiyatında Taurica, referans değer olarak Kırım yarımadası için kullanılan toponimlerdendir (Von Bredow 165-166). Tauri ise bölge ahalisini adlandırmak için kullanılan bir etnonimdir. Lakin kimi yazarlar bu ahalinin korsanlık, savaş ve yağma ile (Herodotus IV.103.1, 3: Rosén 408-409), kimi yazarlar ise tarım ve hayvancılıkla uğraştıklarını ifade ederler (Strabon VII.4.1.-2., 6: Jones 228-233, 236-239). Ammianus'un Tauri'nin arasında "*immani diritate terribiles" acımasız zalimlikleriyle korkunç* olan "*intendente saevitiam licentia diuturna" giderek vahşileşmiş* Arichi, Sinchi ve Napaei *toplulukla*rı olduğunu belirtmektedir.[3] Tauri topluluğu hakkında benzer nitelemeler daha önce Pompomius Mela'da (II.11: Brodersen 92-93) yer almaktadır. Lakin Ammianus'un farklılığı, söz konusu özellikleri yüklediği Tauri toplulukları için verdiği isimlerden kaynaklanmaktadır. Bunlardan Sinchi hakkında kaynaklarda başka bir kayda rastlanmazken Arichi, Azak denizinin güney doğusuna konumlandırılmakta, Napaei ise Diodorus (II.43)'teki Paloi ve Plinius (VI.50: Rackham 374-375)'deki Palaei ile ilişkilendirilmekte ve çağdaş Ukrayna'nın doğusuna tekabül etmektedir (Fontaine vd. 295-296/774). Bu durum Ammianus'un nazarındaki Taurica'yı Kırım Yarımadası'nın doğusunda olacak şekilde dışa taşımaktadır.

Diğer taraftan Ammianus (XXII.8.35-36: Fontaine 113) bir yandan Eupatoria, Dandace ve Kefe gibi sonuncusu hariç güney batı Kırım'da bulunan şehirlerin Taurica'da olduğunu kaydederken, Dinyeper'in ağzındaki Leuce Adası'nın da bu ülkede bulunduğunu belirtmesi, nazarındaki Taurica'nın Kuzey-Batı Karadeniz'e doğru da yayılmış olma ihtimalini gündeme getirir (Boeft vd. *XXII* 126-129). Böylelikle Kırım Yarımadası'nın ilk bahsedilen "*quieti sunt homines et sedati" sükûnet ve barış içindeki ahalisi*nin, bu özelliklerine olabildiğince karşıt grupları barındıran Tauri topluluğu ile yarımadayı paylaştıkları ihtimali belirmektedir. Metin içi bağlama göre, Karadeniz tasvirinin bir kompozisyon olarak akışı da bu durumla uyumludur. Lakin bu çalışma adına önemli olan Ammianus'un muhtemelen Kırım Yarımadası'nın batısını kastederek söylediklerinin Antik Çağ coğrafya bilgisinin "standart"larından ayrışması

yahut yukarıda değinilmeye çalışılan karışıklıkları barındırması değil; kimi gruplarını mizaç olarak ayrıştırdığı Tauri'nin, toprakla ilişkisi hakkında doğrudan bir ifade kullanmamış olmasıdır. Son olarak günümüzde Kırım'ın kuzeybatısında yapılan toprakbilimi ve biyomorfik analiz yöntemlerinin kullanıldığı bir çalışma (Lisetskii vd. 1-2.) Antik Çağ'da bu bölgedeki tarımsal faaliyete işaret eden ve aşağıda bir örneği sunulan Yunan-Latin edebiyatının verilerini destekler niteliktedir.

Ammianus'dan yaklaşık dört yüzyıl önce Strabon, Kırım Yarımadası'nda "γεωργοὶ ἐκαλοῦντο ἰδίως διὰ τὸ τοὺς ὑπερκειμένους νομάδας εἶναι" çiftçi adıyla çağrılan halktan ve onların yukarılarında bulunan göçebelerden bahsetmektedir. Yarımadanın Sivastopol-Kefe arasında uzanan dağ silsilesinin dışındaki arazisinin düz, toprağının zengin ve "σῖτος" *mısır* ekimi için otuz kat verimli olduğunu kaydederek Ammianus'a nazaran bölgenin tarımsal potansiyelini daha açık bir şekilde dile getirmekte ve arazi kullanımı adına ayrıntılar sunmaktadır. Bunun dışında Yunanların eskiden buradan mısır ve Azak Denizi'nde tutulmuş balıkları ithal ettiklerini ve Pontus Krallığı'nın da haraç aldığını kaydetmektedir. Göçebeler ise atların ve diğer hayvanların etiyle, kısrak sütü, süt, ekşi peynir sütüyle beslenmektedirler.[4] Strabon ile Ammianus arasında geçen yaklaşık dört yüzyılda Kırım'daki üretim alışkanlıklarının değişim potansiyeli yanında Strabon ve Ammianus'un kayıtları tarımsal faaliyetlerdeki devamlılık lehine de sorgulanmaya değerdir. Strabon'un, Kırım'da gerek kendi devrinden önce yapılan mısır ihracatı, gerek kendi devrindeki mısır üretim potansiyeli hakkındaki ifadeleri ile Ammianus'un "sakinlerinin ürettikleri mahsulle" en azından "huzur içinde geçinebildikleri"ni ifade etmesi, bu devamlılığa dair bir işaret sunuyor olabilir. Diğer taraftan Kırım yarımadasındaki tarımsal amaçlı arazi kullanımının birden çok örneği ile hayvancılık amaçlı kullanımın bir örneğine başka kaynaklarda da tesadüf edilmektedir.

Erken Hun döneminin çağdaş bir tanığı olarak Ammianus, Hunların kuzey Karadeniz'in doğusundan batısına devinimleri hakkındaki anlatımında (XXXI.3.: Rolfe 395-400) harekatın mekânıyla ilgili bir veri daha sunmaktadır. Hunların, *Tanaitae* "Alan ülkesini"nı ele geçirdiklerini, ardından komşu Doğu Gotlarının topraklarına ilerlediklerini ifade eder. Doğu Gotlarının bu topraklarını "*late patentes et uberes pagos" engin ve zengin* olarak tanımlar (Ammianus XXXI.3.1: Rolfe 394-397). Gotların zengin topraklarını

konumlandırmak olayların gerçekleştiği dönemdeki siyasal aktörlerin yayılım alanını belirlemekle mümkün olabilecektir. Hunların öncelikli hedefinin, *Tanaitae* (yani Don nehrinde sakin) Alanları olmasından hareketle ilk olayın Don Nehri bölgesinde gerçekleştiği; ardından Hunların Don'un batısından Dinyester'e kadar uzayan alanda kral Ermaricus'un önderliğindeki Gotların topraklarına ilerledikleri anlaşılmaktadır (Maenchen-Helfen 18-19, 25; Heather 84-87). Siyasal coğrafya ve egemenlik alanlarının belirlenmesindeki sorunlara rağmen "zengin topraklar" ifadesinin, konumu bakımından, Don'un batısından başlayarak orta Tuna'ya kadar uzanan bölgeyi kapsadığı görüşü, bu dönemi de içine alacak şekilde tarihlenen bir tarım kültürü olan Sîntana de Mureş/Çernyahov kültürüyle uyumludur (Heather 85-87).

Söz konusu devrin ve coğrafyanın tasvirinde Ammianus'a eşlik edebilecek yazar, çağdaşı Eunapius olabilirdi. Lakin Eunapius'un eseri bütün olarak değil diğer yazarların alıntıları/derlemeleri sayesinde parçalar halinde günümüze ulaşmıştır. Modern tarihçiler, Eunapius'dan V.-VI. yüzyıl kaynak müverrihlerinin yaptığı alıntılar arasında, temelde Ammianus ile aynı konuyu, yani Hunların kuzey Karadeniz'de batı yönündeki ilerlemesini ele alan bir anlatı da olduğunu düşünmektedir (Vasiliev 24-25). Aşağıda ele alınacak söz konusu anlatı, bölgenin arazi özelliklerine değinen veriler de içermektedir. Lakin Eunapius'a dayandığı kabul edilen Hunların ilerleyişine dair anlatı iki yönüyle Ammianus'un anlatısından ayrışır. Birincisi Eunapius, Hun muhaceretinin, geyik yahut sığır, bir hayvanın yol göstermesi sayesinde mümkün olduğu kaydetmektedir. Ammianus ise Hunlardan birilerinin bir hayvanın kılavuzluğunda yol alması gibi rutin dışı bir unsura yer vermez. İkincisi Eunapius, lokasyonu açık bir şekilde belirterek Hunların Kerç Boğazı'ndan Kırım Yarımadası'na geçtiklerini ifade eder. Ammianus yukarıda gösterildiği üzere, Hun harekatının daha kuzeyde, Don Nehri'nden batıya geçmek suretiyle gerçekleştiğini söyler. Bu anlatının, Yunan mitolojisindeki tanrıya kurban edilirken yerine bir geyiğin geçmesiyle hayatı kurtulan ve ardından Kırım'a giden Iphigeneia miti yahut bir sığır sineğinin verdiği rahatsızlık nedeniyle kendini oradan oraya atarken boğazı geçen Io mitinden bir ilham/iz taşıdığı düşünülebilir (Grimal 321-322, 327-329; Vasiliev 29-30). Bölgede arazini kullanımını gözlemlemek adına kendi başına bir veri kümesi olarak değerlendirilebilecek söz konusu anlatının günümüze ulaşan ilk versiyonu, V. yüzyılın ilk yarısında Sozomenus tarafından aktarılmaktadır.

V. Yüzyıl Müverrihleri

Sozomenus, Hunların "ἀέρι μετριωτέρῳ" *havası mutedil*, "γεωργίᾳ ἥμερον" *toprağı tarıma elverişli*, "θαυμάσαντας τὴν χώραν" *hayran kaldıkları bir ülkeye* geldiklerini ifade etmektedir. İsmi anılmayan mekânın bir tarafında Tuna *Thracia*lıları ve Gotlar; diğer tarafında Hunlar, aralarında ise "λίμνης μεγίστης" *büyük bir bataklık göl* yer almaktadır.[5] Sozomenus'un mekânla ilgili herhangi bir toponimi zikretmemesi, konumlandırmayı belirsizleştirmektedir. Lakin andığı Tuna *Thracia*lıları ile Gotların bu yerin bir tarafında, Hunların ise diğer tarafında bulunması, anlatılan olayın metin dışı bağlamı ve Azak Denizi'nin Antik Çağ Yunan-Latin edebiyatında λίμνη/*palus* "bataklık/bataklık göl" olarak gösterilmesi beraber değerlendirildiğinde, mekânın Azak Denizi olarak tespitinin önünde engel kalmamış gibi görünmektedir. Bu tespiti, Sozomenus'dan yaklaşık yüzyıl sonra eserlerini kaleme almış Iordanes ve Procopius'un aynı olayı anlatırken, hadisenin gerçekleştiği mekân olarak Azak'ı anmaları desteklemektedir. İlave olarak Sozomenus'un çağdaşı Philostorgius'un, Hun muhaceretinin anlatırken aynı cümlede yer verdiği iki toponim Sozomenus'un anlattığı olayın mekânsal çerçevesiyle ilişkilendirilebilir: Philostorgius, Hunların Tuna'nın ötesindeki İskitleri topraklarından sürdüklerinde *Riphaei* dağında yaşadıklarını, Don Nehri'nin bu dağlardan doğduğunu ve Azak Denizi'ne boşaldığına ifade eder.[6] Böylelikle Sozomenus'un, Azak'ın batısının, Kırım Yarımadasının, arazi yapısı hakkındaki tespitlerinin Ammianus ile uyumlu olduğu görülmektedir. Eunapius (fr. 41: Blockley 59) gibi Philostorgius da Hunların mağlubiyete uğrattığı bölge ahalisini Σκύθαι İskitler olarak adlandırmakla hem Ammianus hem de Sozomenus'dan ayrışmaktadır. Diğer taraftan model olay anlatımının mekânsal tanımlaması adına bu kavramı benimseyen aşağıda ele alınacak kaynak müverrihlerin erken örneğini teşkil etmektedir.

Sozomenus'un çağdaşı Orosius'un, sadece Avrupa'da değil Helenizm'den itibaren açık bir şekilde karşılaşıldığı üzere (örneğin Iustinus *Epitoma*) Asya'da da bir İskitya'nın varlığından bahsetmesi, tasavvurundaki İskitya'nın konumlandırılması adına kimi karışıklıklara yol açmaktadır. Lakin Orosius'un kaydettiği aşağıda sunulan uzak geçmişteki iki olayın sahnesinin Karadeniz'in kuzeyi olduğu açıktır. Orosius, söz konusu kayıtlarda Ammianus-Sozomenus nitelemesine aykırı bir tanımlamayla İskitya'yı sunmaktadır: Karadeniz'in uzak kıyılarında yer aldığını belirtiği[7]

"*inopiae Scythicae*" İskitya, yoksunluk içinde bir yerdir. Zira Philippus, İskitleri mağlup ettiğinde yirmi bin çocuk ve kadını esir almış, çok sayıda sığır ve yirmi bin saf kan kısrak ele geçirmiş olmasına karşın İskitya'da altın ve gümüş bulamamıştır. Orosius açık bir şekilde bu nedenle "*res primo fidem inopiae Scythicae dedit*" İskiya'nın yoksun bir ülke olduğu inancının ortaya çıktığını ifade eder.[8]

Orosius (I. 14. 1-2.: Zangemeister 63-64) ayrıca, Vesosis'in İskitlerle savaşını anlatırken bizzat İskitlerin ağzından Vesosis'in elçilerine, kendilerinin "*inops*" *fakir insanlar* olduklarını ifade ettiklerini kaydetmektedir.[9] Orosius her iki olayı büyük ölçüde Iustinus'dan (II.3.8-10: Seel 16-17, IX.2: Seel 83) alıntılamış (Fear 63, 127) ve İskitya'dan yoksun bir yer olarak bahsederken de kaynağına sadık kalmıştır. Orosius İskitya hakkındaki ilk verisini, Makedon kralı Philippus'un düzenlediği seferde, İskit kralı Atheas'ı mağlup ettiğini (MÖ 339) anlatırken sunmaktadır. Bu devirde (MÖ IV. yy.ın ortaları) İskit krallığının sınırları Don Nehri'nden Tuna Nehri'ne kadar uzanmaktadır ve Atheas, Aşağı Tuna'da Getae aleyhine toprak kazanmaktadır. İskitlerin mağlubiyetinden sonra ise Getae, Tuna'dan Aşağı Dinyester'e kadar sızmıştır (Strabo VII.3.18: Jones 223-227; Melyukova 29). Bu siyasal olaylar, Orosius'un tasavvurundaki yoksun İskitya'yı konumlandırmaya ve İskitlerin mücadelesinin bu sınırların batısında gerçekleşmesi, lokalizasyonu daraltmaya da yardım etmektedir. Görünüşe göre Orosius, Karadeniz'in deniz alanının batı yarısını *Euxinus*; doğu yarısını ise *Cimmericum* olarak adlandırmaktadır. Buradan hareketle *sub ultimo septentrione Euxinum pontum uastando perdomuit* ifadesinin, bahsedilen yerin konumunu İskitya'nın batısına doğru daraltmayı desteklediği söylenebilir (Orosius I.2.5, 2.36, 49.; Fear 37/31). Iordanes ikinci olaya, Orosius'a gönderme yaparak yer verir; lakin ilgili pasajda İskitya yahut İskitler için herhangi bir yoksulluk nitelemesi yapmaz[10]. Aksine, aşağıda görüleceği üzere eserinin diğer pasajlarında İskitya'yı bolluk bereket içinde bir yer olarak sunar. Orosius'un yoksun İskitya tanımlamasına yer verdiği olaylardan kendi devrine daha yakın olanı, Philippus'un seferi dahi yedi yüzyıl önce gerçekleşmiştir. Lakin Iustinus'u kullanırken metni kısaltmak gibi kaynağına müdahaleler yapan ve muhtemelen çağdaş İspanya yahut Portekiz'de yaşayan bir V. yüzyıl müverrihi olarak Orosius'un, İskitya'yı yoksunluk içinde bir yer şeklinde sunmakta sakınca görmediği açıktır.

Konuyla alakalı olan başka bir veride Orosius (I.2.48.: Zangemeister 20), kendi döneminde (V. yy.) Hazar Denizi'nin kıyılarını "*deserta incultaque*" ıssız ve ekilmemiş yerler olarak ifade etmektedir. Lakin Strabon ile uyumlu bir şekilde Hazar Denizi'nin, kuzeydoğusundaki Okyanus'tan Kafkas Dağları'nın eteklerine kadar genişleyerek uzandığını ifade etmesi[11] Hazar'ın konumlandırılmasında sorunlar oluşturmaktadır. Bu tarihi ifadedeki Hazar Denizi'nin Okyanusa müzahir alanının nereye kadar uzandığını ne kadar sağlıklı tespit edilebilirse, "ıssız ve ekilmemiş kıyıların" günümüzün coğrafya bilgisine göre Hazar'ın kuzeybatı kıyılarını kapsayıp kapsamadığı o kadar sağlıklı değerlendirilebilir. Tasvirinin devamında ise Orosius (I. 2.49.: Zangemeister 20-21), Hazar'ın batısında Don Nehri ve Azak Denizi'nin doğusunda Doğu Karadeniz'in (Cimmericum) güney-doğusunda otuz dört topluluğun yaşamakta olduğunu, bölgede arazi kullanımı hakkında herhangi bir içerik sunmadan ifade etmektedir.

Kuzey Karadeniz'de Hun hareketine dair anlatının yeni bir örneğini, V. yüzyılın son yahut VI. yüzyılın ilk yıllarında, harekatla ilişkilerini gösterecek şekilde Don Nehri ve Kerç Boğazı'nı anan Zosimus sunmaktadır.[12] Zosimus (IV.20.4-5: Paschoud 281). Hunların Asia'dan Europa'ya, Kırım Yarımadası'na, geçişi konusunda diğer ihtimallere nazaran Don'un taşıdığı "ἰλύς" çamurun Kerç Boğazı'nı geçişe uygun hale getirmesine borçlu olduğunu ifade etmektedir. Vasiliev'in (26) de işaret ettiği gibi Kerç Boğazı, Don'un Azak Denizi'ne döküldüğü kıyının karşısında yer alması nedeniyle, Zosimus'un anlatımının geçerli olabilmesi için Don'un aradaki mesafeyi, Azak'ı kuzeyden güneye boylu boyunca dolduran bir birikinti yapması gerekmektedir. Bu sebeple Vasiliev, Zosimus'un, Don'un aksine Azak Denizi'nin Kerç Boğazına yakın bir kıyısına dökülen Kuban Nehri'ni kastetmekte olduğunu iddia etmekte ve son olarak Antik Çağ yazarlarında görüldüğü gibi Zosimus'un da Azak'ı bir bütün olarak Don'un ağzı olarak kabul etme ihtimaline değinmektedir. Her halükârda Zosimus, kaynağın Eunapius olarak kabul edildiği (Paschoud 375-377) söz konusu anlatının Hunlara yol gösteren rehber hayvan unsurunu rasyonel bir çerçeve içine almaktadır. Ayrıca o, akarsu taşınımının, Kerç Boğazı çevresindeki arazi yapısında meydana getirebildiği değişimlerin Geç Antik Çağ'daki bir örneğini kaydetmiş olmaktadır. Her ne kadar Hun-Got savaşı anlatısının merkezini oluştursa da diğerlerinden farklı olarak Zosimus'un (IV.20.4-5: Paschoud 281) sunumunda, Hun harekatının sadece askeri bir faaliyet

değil, eşler ve çocukların da dahil olduğu bir kitlesel "muhaceret" olduğu açık bir şekilde ifade edilmektedir. Bu ifade, Zosimus'un Kerç Boğazı'dan batıya geçen Hunların buradaki Gotları mağlup etmeleri üzerine ὧν εἶχον ἐχστάντας οἰκήσεων Gotların "sahip oldukları yerleşim yerlerini Hunlara bırakmaları" şeklindeki anlatının, bağlamsal tutarlılığını güçlendirmektedir. Bu yorum, οἴκησις yerleşim alanlarının Kerç Boğazı'nın batısındaki arazilerin bir unsuru olduğu ve artık bu alana Hunların sahip olduğu tespitine imkân tanımaktadır. İlave olarak erken Hun devri için metindeki ἐνδοῦναι μὲν τοῖς Οὔννοις ταύτας οἰκεῖν ifadesi, Hunların bu yerleşim yerlerinde yaşamalarına, yerleşik Hun yaşamına da işaret etmektedir.

VI. Yüzyıl Müverrihleri

Iordanes, VI. yüzyılın ortalarında kaleme aldığı eserinde Hunların Azak Denizi'nin yaşamakta oldukları bir kıyısından diğer kıyısına geçişini betimlemektedir. Bu betimleme, Hunların karşı kıyıya bir geyiğin yol göstermesi sayesinde geçişlerine dair anlatının başka bir versiyonunu içerir. Lakin Iordanes, olayı V. yüzyılın ikinci yarısında yazan Priscus'un kayıp eserine atıf yaparak sunmaktadır. Bu olaydan önce Hunlar sadece *venationi tantum nec alio labore* avcılıkla meşguldürler – geyiği takip ederek karşı kıyıya ilk geçenler de yine avcılardır – ve başka bir iş bilmemektedirler; sayıları arttığı zaman ise çevredekileri yağmalamaktadırlar.[13] Iordanes, Azak'ın diğer yakasına geçen Hunların "*admiratione … terrae Scythicae*" *hayran oldukları* ve kendi halklarına övdükleri "*Scythiam laudant*" bir yer ile karşılaştıklarını ifade eder.[14] Iordanes, İskitya olarak adlandırdığı Kırım Yarımadası'na hayranlığın ve övgünün nedeni hakkında bu pasajda herhangi bir açıklama yapmamaktadır. Lakin Gotların İskitya'ya gelişini anlattığı başka bir pasajda, buranın "*locaquae dum quereret congrua*" *yerleşime uygun* ve "*magna ubertate*" *mümbit bir yer* olduğunu dile getirmektedir. Iordanes'in İskitya'sının sınırları kimi sorunları barındırmakla beraber (Üstün 319-326) Vistula-Tizsa nehirlerinden Hazar Denizi'ne kadar uzanan bir yerdir. Bu durum hesaba katıldığında Iordanes'in ikinci kaydında yer alan ifadenin bir bütün olarak İskitya için mi yoksa Gotların İskitya'ya girdikleri bölge için mi geçerli olduğu, Kırım Yarımadası'nı kapsayıp kapsamadığı gibi sorunlar akla gelmektedir.[15] Yine de Iordanes, İskitya'da ilerlemekte olan Gotların Karadeniz'e kadar eriştiğini kaydederek söz konusu alanı belirginleştirmek için kimi veriler sunar. Aslında o, Gotları Kuzey Karadeniz'e biri anakronik

diğeri tarihi olmak üzere iki kere yerleştirir: İlkinde Orosius'un da anlatısında yer verdiği ve yukarıda değinilen İskit-Mısır savaşını ondan farklı olarak İskitlerin yerine Gotları geçirerek anlatır ve bu esnada Gotların Dinyeper ile Don arasında yaşadığını belirtir. Tarihsel olan ikinci anlatısında ise Got göçünün Kuzey Karadeniz'deki İskit topraklarına ulaştığını ifade eder; lakin göç alanının lokalizasyonunu belirginleştirmeye yarayacak başka bir ifade kullanmaz (*Getica* 38, 42: Mommsen 63-64; Devillers 135-136/66). Iordanes'in anlattığı Karadeniz'in kuzeyinde gerçekleşen iki muhaceretten Hunlarınkinin doğudan batıya; Gotlarınkininse kuzeyden güneye olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla her iki muhaceret mekânsal olarak çalışmanın coğrafi sınırları ile örtüşmekte ve İskitya'nın bolluk bereket içindeki topraklarının bu kapsam içinde yer aldığı anlaşılmaktadır.

Iordanes eserinde, kendi dönemindeki İskitya'yı tasvir için bir bölüm ayırmıştır (Getica 30-37: Van Nuffelen ve Van Hoof 234-238; Devillers 14-16). Anlatısında Kuzey Karadeniz'deki, Kırım'daki kentlere, bu bölgenin sakinlerine dair veriler de sunmaktadır. Bu veriler arasında bu çalışma adına dikkat çekici olanlardan biri Altziagirler hakkında verdiği bilgidir: *iuxta Chersonam Altziagiri ... qui aestate campos pervagant effusas sedes, prout armentorum invitaverint pabula, hieme supra mare Ponticum se referentes* (Getica 37: Mommsen 63; Giunta ve Grillone 17). Altziagirlerin yazın Sivastopol yakınlarında sığırlarını otlatmaya yeterli olacak şekilde geniş arazilerde yayıldıklarını, kışın ise Karadeniz'in kuzeyine çekildiklerini ifade etmektedir. Böylelikle kendilerinden sadece Iordanes'in bu kaydı sayesinde haberdar olduğumuz Altziagirlerin açıkta hayvan besiciliği yaptıklarına ve bu nedenle belirli bölgeler arasında dönemsel olarak göç ettiklerine açık bir şekilde tanık olunmaktadır. Yukarıda Strabon'un (VII.4.6: Jones 222-227) Kırım Yarımadası'ndaki hayvancılık amaçlı arazi kullanımını kaydettiğine değinilmişti. Aralarında yaklaşık beş yüzyıl olan Strabon ile Iordanes'in hayvancılık amaçlı arazi kullanımı hakkındaki kayıtlarının karşılaştırıldığında üç farklılık belirmektedir: Hayvancılıkla ilişkili bilgiyi doğrudan yahut dolaylı sunma, yetiştirilen hayvan türü ve hayvan yetiştirme tarzı. Iordanes'in aksine Strabon eserinde hayvancılıkla uğraşıyı doğrudan anmaz, sadece *νομάδες* göçebelerin at ve diğer hayvanların eti ile at sütünden ürünlerle beslendiğini ifade eder. Iordanes ise Altziagirlerin sığır yetiştirdiğini açıkça ifade etmektedir. Strabon göçebelerin hayvan yetiştirme tarzı hakkında da veri sunmaz, buna karşın Iordanes ise

Altziagirlerin yaylak ile kışlak arasında göç ettiklerini belirtir. Strabon'un söz konusu göçebeleri, Kırım Yarımadası'nın verimli tarlalarını işleyen çiftçilerin yukarısına/kuzeyine konumlandırdığı görülmektedir. Aslında Strabon bu göçebelerin ana uğraşılarının yağmadan çok savaşçılık olduğunu belirtmekte ve toprağı işlemek isteyenlere adil bir ödeme karşılığı arazileri verdiklerinden bahsetmektedir. Yine de bir tarafta arazileri eken çiftçiler diğer tarafta beslenme için at eti ve sütü ile diğer hayvanların etine ihtiyaç duyan göçebeler olduğuna göre göçebelerin bu ihtiyacı karşılamak için hayvancılıkla uğraştığı çıkarımına gidilebilir. Strabon'un kendilerinden göçebe olarak bahsetmesinden hareketle bu grubun yarımadada açıkta at ve ismini belirtmediği diğer hayvanların yetiştiriciliğini yaptığına işaret ettiği değerlendirilebilir. Son olarak Strabon bir toponim anmamakla birlikte bu pasajda Kırım'ı betimlediği dikkate alınırsa bahsettiği göçebeleri de buraya yerleştirmek metinle uyumlu olmaktadır.

Belirtmek gerekir ki; Karadeniz'in kuzey ve kuzeydoğu bölgesinde arazi kullanımı ile ilgili olarak, yaylak-kışlak arasında konargöçer hayvan yetiştiriciliğinden bahseden yegâne veri Iordanes'in bu ifadesidir. Iordanes'ın yaylaklarını Sivastopol civarına yerleştirdiği Altziagirler söz konusu bölge için bir istisna teşkil etmektedir. Zira Iordanes aynı cümle içinde Sivastopol için Asya ürünlerinin bulunduğu bir yer olduğunu belirtmesi, şehrin uluslararası ticaret içindeki önemine de işaret etmektedir. Ayrıca Iordanes bu pasajdaki ardışık cümlelerde Altziagirlerden önce Bulgar, "Hun"; onlarla birlikte Sabir ve onlardan sonra Hunogurlar olmak üzere dört farklı grubu daha anmaktadır. Lakin bu dörtlüden hiçbirinin ne göçebe olduklarından ne de hayvancılık yaptıklarından bahsetmektedir. Azak Denizi'nin doğusunda, konargöçer, göçebe yahut herhangi bir başka yaşam tarzı nitelemesi yapmaksızın hayvancılık amaçlı arazi kullanımı için Geç Antik Çağ müverrihlerinin sağladığı ikinci veri Procopius'un aşağıda ele alınacak kaydıdır.

Iordanes'in (*Getica* 46: Giunta ve Grillone 21) İskitya ve Kırım Yarımadası dışında Dinyeper betimlemesi, bir değer veriyi oluşturur. Yazar, Dinyeper'in Karadeniz'e yakın bir noktada kendisine katılan *Exampheus* koluna kadar içme suyu, lezzetli balıklar sağlayabildiğini, bu su kavuşum noktası itibarıyla kırk günlük seyrüsefere uygun olduğunu kaydetmiştir. Dinyeper hakkında verilen dört unsura, Exampheus'un (Ἐξαμπαῖος) kendisine katılımı, içilebilir olma, lezzetli balıklara sahip olma ve kırk günlük seyrüsefere uygunluk

Pomponius Mela'nın (II.1.6-7: Brodersen 86-87) Dinyeper tasvirinde de rastlanmaktadır.[16] Dahası Dinyeper anlatısının üç unsuru, nehrin başka güzellemelerini de kapsayan bir içerikle Herodotus'a kadar uzanmaktadır.[17] Herodotus, nehrin suyunun içmeye elverişli olduğunu, sularında lezzetli balıkların bulunduğunu, gemiyle kırk günlük mesafedeki Gerrhus ülkesine kadar kuzeye uzandığını kaydetmektedir. Herodotus'un Dinyeper hakkındaki ilave betimlemeleri arasında; onu Nil'den sonraki en yararlı ırmak sayması, kıyılarının ekin için elverişli, ekilmeyen topraklarının ise gür çayırlara sahip olduğuna ve sürüler için otlaklar sağladığına değinmesi sıralanabilir.

Herodotus özelinde Gerrhus'u lokalize etme sorunu dışında, nehirdeki seyrüsefer süresinin uzunluğuna ve havzasındaki arazi kullanımı alanının ölçümü adına değer taşıyabilecek "kırk günlük" nitelemesine metnin bütünlüğü içindeki uyumsuzluk adına itiraz edilmiştir. Dayanak olarak Herodotus'un İskitya'nın kuzey güney uzunluğunu yirmi gün olarak vermesi gösterilmiştir. Sorunun Herodotus'un oldukça eski yazmalarına kadar inecek şekilde müstensihin ifadeyi "*τεσσέρων καὶ δέκα-on dört*" yerine "*τεσσεράκοντα-kırk*" olarak kaydetmesinden kaynaklanabileceği ileri sürülmektedir (Asheri vd. 622; Pritchett 217-219). Herodotus'un bir ülke olarak İskitya'nın, ölçümü hakkında sunduğu içeriği Dinyeper'in, ölçümü hakkındaki verileriyle karşılaştırmak da tutarsızlık olarak değerlendirilebilir (Herodotus IV.101: Rosén 408). Iordanes'den geriye doğru, Mela ve Herodotus silsilesinde, Dinyeper ırmağının insanlar adına taşıdığı değer vurgulanmakta, Herodotus, ayrıca nehir havalisindeki arazinin tarım ve hayvancılık potansiyelini de ifade etmektedir.

Iordanes, Don nehri için ise İskitya'daki donmayan tek nehir olduğunu belirtir lakin bunun nedenini iklimsel koşullarla değil nehrin akış biçimiyle açıklar. Nehrin donmaması ve nedeni hakkında sunulan içerik yine Pomponius Mela ile uyumludur.[18] Iordanes Don ile Dinyeper arasında "*inter hos terra vastissima, silvis consita, paludibus dubia*" *bataklıklar ve ormanlarla kaplı geniş arazile*rin[19] olduğunu ifade etmektedir. Iordanes için sıralanan söz konusu uyumluluklar ilgili verilerin, kendi devrine ait gözlemlere değil Yunan-Latin edebiyatından yaptığı derlemelere dayandığını göstermektedir.

Iordanes'in çağdaşı Procopius ise, Hun muhacereti anlatısının daha önce ele alınanlara nazaran dönüştürülmüş bir başka versiyonunu sunmaktadır. Lakin

anlatının mekânını yine Azak Denizi olarak vermekle beraber Sozomenus ve Iordanes'in aksine arazi kullanımı hakkında içerik sunmamaktadır. Procopius (*de Bellis* VIII.4.7-8: Kaldellis 469), Kuzey Kafkasya'da yaşayan Saginai'ın ardından kuzeyde çeşitli "Hun" gruplarının yurdunun geldiğini ve kabilelerin Azak'a ve ona dökülen Don'a kadar olan toprakların hem kıyı hem de iç kesimi boyunca yayılmış olduğunu kaydetmektedir. Hun hükümranlığı çözüldükten yaklaşık yüz yıl sonra eserini yazan Procopius için "Hun", Karadeniz, Kafkasya ve Tuna'nın kuzeyindeki kimi grupları/devletleri kapsayan bir şemsiye kavramdır. Tarihsel süreç takip edildiğinde, Procopius'ta yer alan "Hun" başlığına dahil edebilecek olası grupların Hun Hükümdarlığının ardıllarını; V. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Karadeniz'in kuzey-doğu ve doğusunda beliren Ogur, Saragur, Onogur, Sabir ile konumları aşağıda verilecek Uturgur ve Kuturgurlar şeklinde sıralamak mümkündür. Daha önce ele alınan kaynak müverrihlerin Hunların Karadeniz'de belirme ve yayılma sürecini betimlemek için kullandıkları anlatıya Procopius, Kuzey Kafkasya'dan Kuzey Karadeniz'e uzanan bölgedeki "Hun" gruplarına uyarlayarak yer verir. Buna göre Hunların önderlerinden birinin, adları Uturgur ve Kuturgur olan oğullarının egemenliği altına kendi isimlerini alacak grupları soktuğunu kaydeder. Uturgurların Azak Denizi'nin Karadeniz'e kavuşumunun doğusunda yaşamakta olduğunu ifade eder. Procopius karşı kıyıda ise Tetraxitai olarak adlandırılan Gothlar, Vizigothlar ve Vandalar bulunduğunu, kadim zamanlardan beri boğazın batı tarafını ellerinde tutan bu grupların İskitler diye adlandırıldığını da belirtir. VI. yüzyıldaki tarihsel ortamın gerekli kıldığı güncellemelerle birlikte Procopius olayı; Hunların avcıları bir geyiği takip ederek boğazın karşı tarafına geçerler, artık Vizigotlar İspanya'da Vandallar ise Afrika'dadırlar, dolayısıyla güzergahı öğrendikten sonra yapılan akında Hunlar Gotlarla savaşırlar diye anlatır. Gotların yerleşim yerlerinde yaşamaya başlayan Hunlardan bahseden Zosimus'un aksine Procopius, Kırım'daki bu yayılmanın, buradaki kentlerin sönümlenmesi gibi sonuçlar doğurduğunu ifade eder.

İlave olarak Procopius, Ammianus gibi uzunca sayılabilecek (*de Bellis* VIII.4-6: Kaldellis 468-475) genel bir Karadeniz betimlemesi yapmasına rağmen Azak Denizi'nin diğer tarafı için arazi yapısıyla ilgili herhangi bir nitelemeye burada da değinmez (*de Bellis* VIII.5.1-10: Kaldellis 469-470.). Lakin başka bir pasajda Procopius, Don Nehri'nin batısına konumlandırdığı Kuturgurların "σιτωνεῖν τε καὶ τοῖς οἰνῶσι" *tahıl ve şarabı* kapsayan bir

refaha ulaşmalarının, Tuna Nehri'nin güneyindeki Roma topraklarına yerleştirilmeleri ile mümkün olduğunu yazmaktadır. Don'un doğusundaki Uturgurlar ise nehrin batısına geçerek Kuturguları mağlup etmelerine ve bölgeyi ele geçirmelerine rağmen sahip oldukları arazinin "ἐν χώρᾳ ἐρήμῳ τε καὶ ἄλλως ἀγόνῳ" ıssız ve çorak topraklardan ibaret olduğunu kaydetmiştir. Procopius (*de Bellis* VIII.19.15-21: Haury 2 584-585) Don'un batısı ve Tuna'nın güneyi hakkındaki ifadeleri kendisinin değil, Uturgur önderi Sandil'in (Sandilchus) tespitleri olarak sunmaktadır. Procopius'un anlatısı, bir yandan "barbar" grupların Romalıların paralı askeri olma güdüsünü yansıtmasının, diğer yandan imparator Iustinianus'un "barbar" akınlarını yatıştırma yöntemlerine yönelik bir eleştirinin yani imparatorun izlediği politikaları yermenin bir aracı olarak değerlendirilmektedir (Sarantis 220-323). Lakin Sandil'in sözleri hakkındaki bu iki yorumlama önerisinin, Procopius'un anlatısındaki arazi yapısıyla ilgili içeriğin geçerliliğine etki etmesi beklenmemektedir. Zira Don Nehri'nin batısındaki arazilerin Tuna'nın güneyi ile kıyaslama ve verimlilik durumuna işaret eden kayıtlar, olası yatıştırma politikasının eleştirisi/paralı asker motivasyonu için bir ön koşul olarak durmaktadır.

Uturgur-Kuturgur mücadelesinin Kuturgurların demografik çöküşüne yol açtığı hakkındaki veriler, Sandil'in ifadelerini destekler niteliktedir. Yine de Roma İmparatorluğu'nun bölgedeki bir müttefiki olarak Don'un batısında Romalıların lehine gerçekleşen akınların maddi olarak tatmin edici olmadığı iddiasında bulunması şaşırtıcı değildir. Zira ıssız ve verimsiz olarak tanımladığı Don'un batısındaki Kuturgur topraklarına yaptığı akın, Sandil'in kendinden ziyade Roma'nın çıkarınadır ve bu durum Roma'dan talepleri için elini güçlendirecek bir unsurudur (Procopius *de Bellis* VIII.18.18-23, 20.8: Kaldellis 503 ve 506). Böylelikle Don Nehrinin batısındaki arazi yapısını Ammianus IV. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen olayları anlatımında Doğu Gotlarının "zengin toprakları" olarak sunmaktayken Procopius yaklaşık iki yüzyıl sonra yaşananları anlatırken "Kuturgurların ıssız ve çorak toprakları" olarak sunduğu görülmektedir.

Procopius'un Azak/Don hattının doğusu ve güneyindeki bölgelerde hayvancılık amaçlı arazi kullanımından bahsederek bu hususta Geç Antik Çağ tarihyazımındaki ikinci veriyi sağlamış olmaktadır. Söz konusu kayıtta Procopius (*de Bellis* I.10.5-6: Haury 2 50-51), Iberia'ya karşılık

gelecek şekilde Kafkas Dağları'nın kuzeyinin at yetiştiriciliği için uygun olduğunu ifade etmektedir: "[5] τὸ δὲ ἐνθένδε πεδία τέ ἐστιν ἱππήλατα καὶ ὑδάτων πολλῶν ἀτεχνῶς ἔμπλεα, καὶ χώρα πολλὴ ἱππόβοτός τε καὶ ἄλλως ὑπτία. *Oradan [Daryal Geçidinden] itibaren at binmeye uygun ve son derece iyi sulanan ovalar ve atlar için otlak olarak kullanılan geniş düz araziler vardır*." Procopius Kafkasya'nın kuzeyinde açık alan besiciliği şeklinde at yetiştiriciliği yapıldığını ve arazinin otlak olarak kullanıldığını açık bir şekilde ifade etmektedir. Kuzey Kafkasya'dan başlattığı bu alanın Azak Denizi'ne kadar uzandığını düşündürtecek bir ifadeye daha yer vermektedir: "οὗ δὴ τὰ Οὔννων ἔθνη σχεδόν τι ἅπαντα ἵδρυται ἄχρι ἐς τὴν Μαιῶτιν διήκοντα λίμνην. Hunların neredeyse bütün halkaları, Azak Gölü'ne kadar uzanan bu bölgede yerleşmiştir" (Greatrex 134). Lakin Procopius'un, Hun olarak tanımladığı grupları konumlandırdığı Kafkas-Azak arasına aynı zamanda başka halkaları da yerleştirmiş olması[20], bölgedeki arazi kullanımının sadece otlatma amaçlı olduğu sonucuna gitmeyi engellemektedir. Diğer taraftan Don Nehri'nin doğusunda olacak şekilde Procopius'un işaret ettiği bölgenin kuzey uzantısındaki Peregruznoe'deki bir kurganda yapılan arkeolojik toprak bilimi çalışmasının paleosol verilerine dayanarak, MS I. yüzyılın ikinci yarısında hâkim nemli iklimin giderek günümüzdeki kurak koşullara benzer şekilde daha kurak alanlara dönüştüğü tespit edilmiştir (Demkin 241, 249). Her ne kadar oldukça dar bir mekânsal örnekleme ait olsa da bu tespit, Procopius'un Azak-Kafkasya bölgesinin otlatma amaçlı kullanımı hakkındaki tanıklığıyla uyumlu bir veri olduğu ifade edilebilir. Procopius, tarımsal amaçlı arazi kullanımı hakkında daha açık veriler sunmaktadır. Lakin bu veriler Kafkas Dağları'nın güneyinde ve Karadeniz'in doğusundaki Lazica'da tahıl yetişmediği, ihtiyacın ithalatla karşılandığı diğer taraftan mısır ekiminin yapıldığı hakkındadır (Procopius *de Bellis* I.12.15, 17: Kaldellis 28; II.15.5: Kaldellis 104; II.28.27-28: Kaldellis 136; VIII.13.18: Kaldellis 491 sonuncu kayıtta ise Lazoi ile eşdeğer olarak kullandığı Colchis adını tercih etmektedir. Ayrıca bk. Greatrex 165).

Sonuç

Çalışmada; kapsamındaki Geç Antik Çağ Yunan-Latin kaynaklarının, Azak Denizi çevresi ve Kırım Yarımadası ile Don ve Dinyeper nehirlerinin aşağı mecrasında arazi kullanımı, tarım ve hayvancılık faaliyetleri hakkındaki verileri ele alınmıştır. Ayrıca balıkçılık, nehirlerden temiz su temini,

nehirlerin ulaşım ve taşımacılık için kullanımına dair veriler de bu kümeye eklenebilir. Kaynakların arazi kullanımı niteliğindeki verileri Kırım üzerinde yoğunlaşmakta, onu Azak Denizi'nin doğusu, Dinyeper ve Don sırası takip etmektedir. Kaynaklardan Ammianus, Karadeniz betimlemesi yaparken; Sozomenus ve Iordanes ise Hunların Kerç boğazından Kırım Yarımadası'na geçişi anlatısının versiyonlarını sunarken yarımada topraklarının tarımsal verimliliği, tarım potansiyeli ve zenginliği hakkında bilgiler aktarmaktadır. Aynı anlatının kendi devrine uyarlanmış bir versiyonunu sunan Procopius ise, Kırım Yarımadası'nın arazi özellikleri için bir değerlendirme yapmamaktadır. Zosimus, Kırım Yarımadası'nda Erken Hun döneminde yerleşik yaşayan Hun gruplarının varlığından bahsederken Procopius kendi devrinde yarımadada Uturgurların yayılmasıyla kimi kentlerin yok olması arasında ilişki kurmaktadır. Böylelikle Procopius yaklaşık iki yüzyıl önce Hun Hükümdarlığının kuzey Karadeniz'e hâkimiyet kurmasının Kırımdaki kent hayatında bir kırılma meydana getirmediği çıkarımına imkân tanımaktadır.

Ammianus Hun muhaceretini konumlandırdığı Don ile Dinyeper arasındaki bölgenin zengin topraklara sahip olduğunu ifade etmektedir. Ammianus'dan yaklaşık iki yüzyıl sonra Iordanes de Ammianus'dan önceki devirlerde bu bölgenin zenginliğinden bahsetmektedir. Iordanes ayrıca Dinyeper Nehri'nin balıkçılık, içme suyu, ulaşım amaçlı kullanıldığını kaydetmektedir. Lakin Iordanes'in Dinyeper hakkındaki bu tasviri temelde Pomponius Mela'ya dayanması nedeniyle betimlememdeki unsurların Geç Antik Çağ'da geçerli olup olmadığı belirsizidir. Diğer taraftan Procopius ise, VI. yüzyılın ortalarında gerçekleşen Kuturgur-Uturgur mücadelesine dair anlatımında Don'un batısının arazi kullanımı açısından âtıl bir durumda olduğunu ifade etmektedir. Procopius böylelikle IV. yüzyılın ikinci yarısı için Ammianus'un, daha öncesi için ise Iordanes'in bu bölge hakkında yaptığı tespitle açık bir şekilde ayrışmaktadır. Olaylar arasında yaklaşık iki yüzyıllık bir zaman aralığı olduğu düşünüldüğünde Procopius'un anlatımı Don-Dinyeper bölgesinde arazi kullanımının zaman içindeki değişimine dair işaretler taşıyor olabilir. İlave olarak Procopius'un kuzey Karadeniz için bu sunumunun aslında Roma egemenliğindeki Tuna'nın güneyiyle bu bölgeyi karşılaştırma amacı taşıdığını dikkatten kaçırmamak gerekir.

Karadeniz'in kuzey ve kuzeydoğusunda arazinin otlak amaçlı kullanımına, bu bölgedeki açıkta hayvan besiciliğine ve hayvancılık türlerine işaret eden

iki tanıklık tespit edilmiştir. Her ikisi de VI. yüzyıldaki durumu anlatan tanıklıkların ilkinde Procopius, Azak Denizi'nin doğusundan, Kafkas Dağları'nın kuzeyindeki düzlüklere uzanan arazinin at yetiştirmeye uygun olduğunu kaydetmektedir. Iordanes ise Sivastopol'un kuzeyi ile Kırım Yarımadası'nın kuzeyinde sığır yetiştiriciliği yapıldığını kaydetmektedir. Iordanes, Altziagir grubu tarafından yapılan bu açıkta sığır besiciliğinin, iki bölge arasında mevsimlik göçe dayalı olarak uygulandığını ifade etmektedir.

Geç Antik Çağ müverrihlerinin Yunan-Latin edebiyatının klasiklerini ve başka metinleri ne ölçüde ve şekilde kullandıkları sorunu bir tarafta dururken, eserleri için hangi koşul ve imkanlarla araştırmalar yaptıkları, betimledikleri mekânlara dair gözlemleme sorunu diğer tarafta durmaktadır. Antik Çağ coğrafya bilgisi, bu bilginin devrin yazarları arasında yayılma ortamı, Antik Çağ'da haritacılık olanak ve teknikleri ile ortak harita kullanım sorunu verilerden sonuçlara giderken hesaba katılması gereken unsurlar arasında ayrıca sıralanabilir. Yine de Antik Çağ müverrihlerinin çalışma kapsamındaki verileri, o devrin tarihsel gerçekliğinden kareler barındırdığı, bunun yanında başka metinlerden belirli tercihlerle yapılan alıntıları da içerdiği görülmektedir. Müverrihler fiziki coğrafya betimlemesi yaparken beşerî coğrafya betimlemesine nazaran daha çok standartlaşma eğilimi gösterdiği, çağdaşları oldukları olayları anlatırken arazi kullanımına işaret edecek özgün verilerin yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Kuşkusuz bu hususlarda Antik Çağ müverrihleri kendi aralarında farklılıklar göstermekte, çeşitlilikler sergilemektedirler.

Diğer taraftan Batı Avrasya'daki erken Türk tarihini takip etmek temelde Yunan-Latin edebiyatı sayesinde mümkün olmaktadır. Geç Antik Çağ Yunan-Latin yazarlarının kayıtları sayesinde bu bölgedeki Hun, Ogur, Sabir, Bulgar, Avar gibi gruplardan haberdar olunabilmektedir. Bu koşullar altında incelenen bölge için müverrihler, Azak Denizi'nin doğusu ve Sivastopol'un kuzeyi hariç hayvancılık amaçlı arazi kullanımına işaret edebilecek bir veri sunmamaktadır. Harekât düzenleyen askeri birliklerin, Zosimus örneğinde görüldüğü üzere kimi durumlarda askerlere eşlik eden kadınların ve çocukların diğer bir ifadeyle *göç eden* kitlelerin yolları, araştırmanın mekânsal kapsamıyla kesişmektedir. Lakin incelenen kaynak kümesi bu bölgede *konargöçer* yahut *göçebe* bir yaşam tarzının hüküm sürdüğü sonucuna imkân tanımamaktadır. Zira müverrihler onlarca grubu anmalarına rağmen sadece

Iordanes bir grup – Altziagirler – için konargöçerlik tespiti yapmaktadır. Aksine bölgedeki arazi kullanımıyla ilişkilendirilebilecek veri kümesinin ağırlıklı tarafını, müverrihlerin tarımsal faaliyet hakkındaki doğrudan veya ona işaret edebilecek nitelikteki kayıtları oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın mekânsal ve zamansal kesiti için, "Avrasya Bozkırları"ndaki hayvancılık amaçlı arazi kullanımı ve göçebe yaşam tarzı kabulü uyumlu ve tutarlı olmamaktadır. Bu çerçevede Batı Avrasya'nın Hun, Sabir, Bulgar, Uturgur gruplarını bozkır halkları, konargöçer, atlı göçebe olarak değil; konuştukları dilli baz alarak Türk halkları şeklinde kavramsallaştırmayı standartlaştırmak söz konusu uyumsuzluk/tutarsızlık sorununun aşılmasına katkı sağlayabilir.

Bu sorunun bir başka yönüne dikkat çekmek adına ilgili literatürün terminolojik tercihlerinin kendi içindeki uyumsuz/tutarsız görüntüsüne işaret edilebilir. Şöyle ki literatürde Got, Gepid, Lombard gibi grupların Germen; Ant, Sclaven gibi grupların Slav olarak dil aileleri üzerinden kavramsallaştırıldığı görülmektedir. Lakin onlarla aynı zamansal ve mekânsal kesitte yer almalarına rağmen Hun, Sabir, Bulgar, Uturgur gibi gruplar bir yeryüzü şekli üzerinden "bozkır halkı" olarak kavramsallaştırıldığı görülmektedir. Söz konusu grupların bir yaşam tarzı üzerinden göçebe/konargöçer/atlı göçebe olarak kavramsallaştırılması örneği de literatürdeki aynı uyumsuzluk/tutarsızlık parantezine alınabilir. Çalışma kapsamındaki olgular çerçevesinde aynı zaman ve mekânı paylaşan grupları bütünüyle kapsayan bir yaklaşımla kavramsallaştırmalar yapmak terminolojik tutarlılık, tarihsel gözlemi *a priori* etkilerden arındırmak gibi yararlar sağlayabilir. Hun, Sabir, Bulgar, Uturgur gibi grupların Türk halkları şeklinde kavramsallaştırılması önerisi, ilgili literatürde yer alan terminoloji sorununu kendi içindeki uyumsuzluk ve tutarsızlıktan kurtarabilir. Nihayet çalışma bulguları, Türk yahut Germen gibi dil kategorileriyle tarım yahut hayvancılık gibi iktisadi faaliyet kategorileri arasında herhangi bir ilişkinin varlığının aleyhine değerlendirilebilir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Açıklamalar

1 Çalışmaya farklı alanlardan ilgi gösterilebileceği düşüncesinden hareketle, onomastik ögelere çalışma metninde kaynaklarda geçtiği biçimleriyle değil Türkçedeki güncel biçimleriyle yer verilecektir. Bu tercihin kaynak müverrihlerle modern tarihçiler, Antik Çağ coğrafya bilgisi ile günümüzdeki coğrafya bilgisi arasındaki farklılıkları nötrleştirmemesi için aşağıda onomastik ögelerin bir listesi sunulmuştur (Bk. Tablo 1. Güncel-Tarihsel Onomastik Ögeler Listesi). Güncel Türkçe kullanımı olmayan fakat çalışmada zikredilen diğer onomastik ögeler kaynaklardaki Latince biçimleriyle yazılmıştır. İlave olarak çalışmanın veri havuzunu Geç Antik Çağ tarihçileri oluşturması nedeniyle metinde yapılan göndermelerin günümüzdeki tarihçileri mi, Antik Çağ tarih yazarlarını mı kastettiği hususunda olası karışıklıkları ortadan kaldırmak için Antik Çağ tarih yazarları "kaynak müverrih" olarak anılacaklardır.

Tablo 1
Güncel-Tarihsel Onomastik Ögeler Listesi

Güncel Kullanım	Tarihsel Kullanım	Kullanım Örneği
Alanlar	Halani	Ammianus
Azak Denizi	Maeotis	Ammianus
Dinyeper Nehri	Borysthenes	Iordanes
Dinyeper Nehri	Danaper	Iordanes
Doğu Gotları/İskitler	Greuthungi Scythae	Ammianus. Philostorgius
Don Nehri	Tanais	Ammianus
Hazar Denizi	Caspium mare	Orosius
Kafkas Dağları	Caucasus	Procopius
Karadeniz (deniz alanı bütün olarak)	Pontus Euxinus	Ammianus
Batı Karadeniz (deniz alanının batısı)	Euxinus mare	Orosius
Doğu Karadeniz (deniz alanının doğusu)?	Cimmericum mare	Orosius
Kefe	Theodosia	Strabon
Kerç Boğazı	Cimmericum	Zosimus

Kırım Yarımadası	Chersonesus/ Chersonesus Taurica	Strabon
Kuban Nehri	Hypanis	Procopius
Sivastopol	Chersonesus	Iordanes
Tuna Nehri	Hister	Sozomenus
Tuna Nehri	Danuba	Iordanes

2 "Sed Maeotidos lateri laevo Cherronesus est propinqua, coloniarum plena Graecarum. Unde quieti sunt homines et sedati, adhibentes vomeri curam, et proventibus fructuariis victitantes" (Ammianus XXII.8.32.: Fontaine 112).

3 "A quibus per varia regna diducti itineribus modicis Tauri dissociantur, inter quos immani diritate terribiles Arichi et Sinchi et Napaei, intendente saevitiam licentia diuturna, indidere mari nomen inhospitali…" (Ammianus XXII.8.33.: Fontaine 112).

4 "κὰν τοῖς πρόσθεν χρόνοις ἐντεῦθεν ἦν τὰ σιτοπομπεῖα τοῖς Ἕλλησι, καθάπερ ἐκ τῆς λίμνης αἱ ταριχεῖαι. Λεύκωνα δέ φασιν ἐκ τῆς Θεοδοσίας Ἀθηναίοις πέμψαι μυριάδας μεδίμνων διακοσίας καὶ δέκα. οἱ δ' αὐτοὶ οὗτοι καὶ γεωργοὶ ἐκαλοῦντο ἰδίως διὰ τὸ τοὺς ὑπερκειμένους νομάδας εἶναι, τρεφομένους κρέασιν ἄλλοις τε καὶ ἱππείοις, ἱππείῳ δὲ καὶ τυρῷ καὶ γάλακτι καὶ ὀξυγάλακτι" (Strabon VII.4.6: Jones 222-227).

5 "[3] τοῦτο δὲ τὸ ἔθνος, ὥς φασιν, ἄγνωστον ἦν πρὸ τοῦ Θρᾳξὶ τοῖς παρὰ τὸν Ἴστρον καὶ Γότθοις αὐτοῖς, ἐλάνθανον δὲ προσοικοῦντες ἀλλήλοις, καθότι λίμνης μεγίστης ἐν μέσῳ κειμένης ἕκαστοι τέλος εἶναι ξηρᾶς ᾤοντο τὴν κατ' αὐτοὺς οἰκουμένην, μετὰ τοῦτο δὲ θάλασσαν καὶ ὕδωρ ἀπέραντον. συμβὰν δὲ βοῦν οἰστροπλῆγα διαδραμεῖν τὴν λίμνην ἐπηκολούθησε βουκόλος, καὶ τὴν ἀντιπέραν γῆν θεασάμενος ἤγγειλε τοῖς ὁμοφύλοις. [4] ἄλλοι δὲ λέγουσιν ὡς ἔλαφος διαφυγοῦσά τισι τῶν Οὔννων θηρῶσιν ἐπέδειξε τήνδε τὴν ὁδόν, ἐξ ἐπιπολῆς καλυπτομένην τοῖς ὕδασι· τοὺς δὲ τότε μὲν ὑποστρέψαι θαυμάσαντας τὴν χώραν ἀέρι μετριωτέρῳ καὶ γεωργίᾳ ἥμερον οὖσαν καὶ τῷ κρατοῦντι τοῦ ἔθνους ἀγγεῖλαι ἃ ἐθεάσαντο" (Sozomenus VI.37.3-4: Bidez 295; Schaff 373).

6 "Ὅτι οἱ πέραν τοῦ Ἴστρου Σκύθαι, τῶν Οὔννων αὐτοῖς ἐπιστρατευσάντων, ἀνάστατοι γεγόνασι, καὶ πρὸς τὴν Ῥωμαίων γῆν πρὸς φιλίαν ἐπεραιώθησαν. εἶεν δ' ἃ οἱ Οὖννοι οὓς οἱ παλαιοὶ Νεβροὺς ἐπωνόμαζον, καὶ παρὰ τὰ Ῥιπαῖα κατῳκημένοι ὄρη, ἐξ ὧν ὁ Τάναϊς εἰς τὴν Μαιώτιδα λίμνην κατασυρόμενος τὸ ῥεῖθρον ἐκδίδωσιν" (Philostorgius IX. 17: Bidez 123).

7 "a meridie atque a Rubro mari surgens, sub ultimo septentrione Euxinum pontum uastando perdomuit, Scythicamque barbariem…" (Orosius I.4.2.: Zangemeister 42). Burada İskitlerin yaşadığı bölge Kızıl Denize nazaran Karadeniz'in uzak kıyıları olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle Karadeniz'in kuzey kıyılarının kastedildiği anlaşılmaktadır.

8 "6 Philippus dimissa obsidione Byzantii Scythicum bellum totis uiribus adgreditur, commissoque proelio cum Scythae et numero et uirtute praestarent, Philippi fraude uincuntur. 7 in ea pugna XX milia puerorum ac feminarum Scythicae gentis capta, pecorum magna copia abducta, auri atque argenti nihil repertum: nam et ea res primo fidem inopiae Scythicae dedit. uiginti milia nobilium equarum sufficiendo generi in Macedoniam missa" (Orosius III. 13. 6-7.: Zangemeister 165).

9 Vesosis, Herodotus'da (II.102: Rosén 199) Sesostris olarak kaydedilmiştir bk. (Legrand 66-67).

10 "Tunc, ut fertur, Vesosis Scythis lacrimabile sibi potius intulit bellum, eis videlicet, quos Amazonum viros prisca tradit auctoritas, de quas et feminas bellatricies Orosius in primo volumine professa voce testatur…" (Iordanes *Getica* 44: Mommsen 65; Giunta ve Grillone 20 ayrıca bk. Van Nuffelen ve Van Hoof 241/185.

11 Hazar Denizi'nin güneye doğru genişlemesi hakkında bk. Strabon (XI.6.1: Jones 242-243; Tulenev 100).

12 "[3] ... Οὔννους δὲ τούτους ἐκάλουν. εἴτε βασιλείους αὐτοὺς ὀνομάζειν προσήκει Σκύθας, εἴτε οὐς Ηρόδοτός φησι παροικεῖν τὸν Ἴστρον σιμοὺς καὶ ἀσθενέας ἀνθρώπους, εἴτε ἐκ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην διέβησαν καὶ τοῦτο γὰρ εὗρον ἱστορημένον, ὡς ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Τανάϊδος καταφερομένης ἰλύος ὁ Κιμμέριος ἀπογαιωθεὶς Βόσπορος ἐνέδωκεν αὐτοῖς ἐκ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην πεζῇ διαβῆναι. [4] παρελθόντες δὲ ὕμως τοῖς ἵπποις καὶ γυναιξὶ καὶ παισὶ καὶ οἷς ἐπεφέροντο, τοῖς ὑπὲρ τὸν Ἴστρον κατῳκημένοις ἐπήεσαν Σκχύθαις, μάχην μὲν σταδίαν οὔτε δυνάμενοι τὸ παράπαν οὔτε εἰδότες ἐπαγαγεῖν (πῶς γὰρ οἵ μήτε εἰς γῆν πῆξαι τοὺς πόδας οἷοί τε ὄντες ἑδραίως, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἵππων καὶ διαιτώμενοι καὶ καθεύδοντες), περιελάσεσι δὲ καὶ ἐκδρομαῖς καὶ εὐκαίροις ἀναχωρήσεσιν, ἐκ τῶν ἵππων κατατοξεύὄντες, ἄπειρον τῶν Σικυθῶν εἰργάσαντο φόνον. [5] τοῦτο συνεχῶς ποιοῦντες εἰς τοῦτο τὸ Συθικὸν περιέστησαν τύχης ὥστε τοὺς περιλελεϊμμένους, ὧν εἶχον ἐχστάντας οἰκήσεων, ἐνδοῦναι μὲν τοῖς Οὔννοις ταύτας οἰκεῖν…" (Zosimus IV. 20. 3-5: Paschoud 280-281).

13 "quorum natio saeva, ut Priscus istoricus refert, Meotida palude ulteriore ripa insidens, venationi tantum nec alio labore experta, nisi quod, postquam crevisset in populis, fraudibus et rapinis vicinarum gentium quiete conturbans. huius ergo gentis, ut adsolet, venatores, dum in interioris Meotidae ripam venaiiones inquirent, animadvertunt quomodo ex inproviso cerva se illis optulit ingressaque paludem nunc progrediens nunc subsistens index viae se tribuit." (Iordanes *Getica* 123: Mommsen 89-90; Giunta ve Grillone 54; Van Nuffelen ve Van Hoof 280; Devillers 49; Kaçar 221).

14 "illi vero, qui praeter Maeotidam alium mundum esse penitus ignorabanc, admiratione ducti terrae Scythicae." Iordanes bu pasajda, Hunların yer aldığı

Azak Denizi'nin bir yakasını İskitya'nın dışında, diğer tarafında dolayısıyla komşusu olarak sunması, İskitya'nın sınırlarını verdiği, *Getica* 30-31'deki (Mommsen 61-62) kaydıyla uyumlu durmamaktadır (Iordanes *Getica* 125: Mommsen 90; Giunta ve Grillone 55).

15 Iordanes'i anlamak adına daha büyük bir sorunu, İskitya'nın ortasında yer aldığını söylediği *Riphaei* Dağları'nın Asya ile Avrupa'yı birbirinden ayırdığını ifade etmesidir. Zira bu dağlardan Don Nehri doğmakta ve bu nehir Azak Denizi'ne boşalmaktadır (Iordanes *Getica* 32: Mommsen 61-62). Dolayısıyla Azak Denizi yukarıda görüldüğü gibi İskitya'nın sınırı değil, merkeziyle ilgili bir tasvirin unsuru olarak sunulmaktadır.

16 Iordanes (*Getica* 46: Mommsen 65-66) krş. Pomponius Mela (II. 1. 6-7: Brodersen 86-87). (Mommsen 66/1-3). Iordanes (*Getica* 44: Mommsen 65), bölge sakinlerinin *Borysthenes* Nehri'ni *Danaper* olarak çağırdığını kaydetmektedir.

17 "Τέταρτος δὲ Βορυσθένης ποταμός, ὃς ἐστί τε μέγιστος μετὰ Ἴστρον τούτων καὶ πολυαρκέστατος κατὰ γνώμας τὰς ἡμετέρας οὔτι μοῦνον τῶν Σκυθικῶν ποταμῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων, πλὴν Νείλου τοῦ Αἰγυπτίου· τούτῳ γὰρ οὐκ οἷά τε ἐστὶ συμβαλεῖν ἄλλον ποταμόν· τῶν δὲ λοιπῶν Βορυσθένης ἐστὶ πολυαρκέστατος, ὃς νομάς τε καλλίστας καὶ εὐκομιδεστάτας κτήνεσι παρέχεται ἰχθύας τε ἀρίστους διακριδὸν καὶ πλείστους, πίνεσθαί τε ἥδιστος ἐστί, ῥέει τε καθαρὸς παρὰ θολεροῖσι, σπόρος τε παρ' αὐτὸν ἄριστος γίνεται, ποίη τε, τῇ οὐ σπείρεται ἡ χώρη, βαθυτάτη·" (Herodotus IV.53.1-4: Rosén 380 str. 9 – 381, str. 4; Asheri vd. 620-622).

18 "… solus amnium confragosis montibus vaporatus, numquam Scythico duriscit algore." (Iordanes *Getica* 45: Mommsen 65). Don Nehri'nin donmamasının akış biçimiyle açıklanması da dahil olmak üzere Iordanes'in buradaki Don Nehri tasviri Mela ile ilişkilendirilmiştir. krş. Pompenius Mela (I. 115: Brodersen 82-83). "Tanais ex Riphaeo monte deiectus adeo praeceps ruit, ut, cum vicina flumina tum ca et Bosphorus tum Ponti aliqua brumali rigore durentur, solus aestus hiememque iuxta ferens idem semper et subsimihs incitatusque decurrat" (Mommsen 65/4; Giunta ve Grillon 20/45).

19 Krş. Pomponius Mela (II. 1. 5: Brodersen 88) "silvae deinde sunt quas maximas hae terrae ferunt…" ayrıca krş. Plinius (IV.83: Rackham 180) "inde silvestris regio Hylaeum mare, quo adluitur, cognominavit" (Van Nuffelen 242/193).

20 Procopius'un (*de Bellis* I.10.5-6: Haury II 50-51; Çekalova 30) buradaki ifadesi Kafkas Dağları ile Azak Denizi arasında sadece Hun halklarının yaşadığı şeklinde anlaşılmamalıdır. Zira Lazica/Colchis ile Azak arasına Karadeniz sahili boyunca Abasoiyu yerleştirmesi örneğinde görüldüğü gibi başka halkların da yaşadığını ifade etmiştir.

Kaynaklar

Akdoğan, Hatice Tuğba. *Ammianus'un Karadeniz Tasviri Ammiani descriptio ponti Euxini (Ammianus Marcellinus rerum gestarum Kitap XXII, Bölüm 8).* Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2014.

Amidon, Philip R. *Philostorgius: Church History*. Society of Biblical Literature, 2007.

Asheri, David, vd. *A commentary on Herodotus: books I-IV*, Oxford. Oxford University Press, 2007.

Bidez, Joseph. *Philostorgius Kirchengeschichte*. Mit Dem Leben Des Lucian Von Antiochien Und Den Fragmenten Eines Arianischen Historiographen. J.C. Hinrichs, 1913.

Bidez, Joseph. *Sozomenus Kirchengeschichte*. Akad. Verlag, 1995.

Blockley, Roger. *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*. c. 2. F. Cairns, 1983.

Boeft, J. Den, vd. *Philological and historical commentary on Ammianus Marcellinus XXII*. E. Forsten, 1995.

Boeft, J. Den, vd. *Philological and historical commentary on Ammianus Marcellinus XXXI*. Brill, 2018.

Brodersen, Kai. *Pomponius Mela Kreuzfahrt durch die alte Welt*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1994.

Cavagna, Alessandro. "Germen Halkları." *Ortaçağ: Barbarlar, Hıristiyanlar, Müslümanlar*, ed. Umberto Eco, çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa, 2014, ss. 69-73.

Cavagna, Alessandro. "Slav Halkları." *Ortaçağ: Barbarlar, Hıristiyanlar, Müslümanlar*, ed. Umberto Eco, çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa, 2014, ss. 74-77.

Çekalova, Aleksandra. *Prokopiy Kesariyskiy Vayna s Persami Voyna s Vandalami Taynaya İstoriya*. RAN, 1993.

Coulie, Bernard, ve Bastien Kindt. *Thesaurus Procopii Caesariensis: De bellis, Historia arcana, De aedificiis*. 2000.

Demkin, Vitaly, vd. "New aspects of natural science studies of archaeological burial monuments (kurgans) in the southern Russian steppes." *Journal of Archaeological Science*, no. 42, 2014, ss. 241-249.

Devillers. Olivier. *Histoire des Goths Jordanes introduction, traduction et notes*. Les Belles Lettres, 1995.

Drijvers, Jan Willem. "Ammianus Marcellinus on the Geography of the Pontus Euxinus." *Histos*, no. 2, 1998, ss. 268–278.

Fear, Andrew T. *Orosius Seven Books of History against the Pagans*. Liverpool University Press, 2010.

Fontaine, Jacques, vd. *Ammian Marcellin Histoire Tome III*. Les Belles Lettres, 1996.

Giunta, Francesco, ve Antonino Grillone. *Iordanis De origine actibusque Getarum*. Istituto Palazzo Borromini, 1991.

Greatrex, Gregory. *Procopius of Caesarea: The Persian Wars: a historical commentary*. Cambridge University Press, 2022.

Grimal, Pierre. *Mitoloji Sözlüğü*. Çev. Sevgi Tamgüç, Kabalcı, 2012.

Grousset, René. *Bozkır İmparatorluğu*. Çev. Reşat Uzman, Ötüken, 2010.

Jones, Horace Leonard. *The Geography of Strabo*. Loeb Classical Library, Harvard University Press, c. 1–8 (VII, XI, XXII), 1917–1932.

Haury, Jacob, ve Gerhard Wirth. *Opera Omnia Procopius Caesariensis.* c. 1-2. K. G. Saur, 2001.

Heather, Peter. *Goths and Romans 332–489*. Oxford University Press, 1991.

Kaçar, Turhan. *Priscus Attila ve Bizans Tarihi*. Alfa, 2020.

Kaldellis, Anthony. *The Wars of Justinian Prokopios translated by H. B. Dewing revised and modernized, with an introduction and notes*. Hackett Publishing Company, Inc., 2014.

Legrand, Philippe-Ernest. *Hérodote Index analytique*. Belles lettres, 1966.

Ligetti, Lajos. *Bilinmeyen İç Asya*. Çev. Sadrettin Karatay, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1946.

Lisetskii, Fedor, vd. "Postantique Soils as a Source of Land Use Information: A Case Study of an Ancient Greek Agricultural Area on the Northern Black Sea Coast." *Applied and Environmental Soil Science*, no. 2020, 2020, ss. 1-15.

Maenchen-Helfen, Otto J. *The World of the Huns. Studies in Their History and Culture*. University of California Press, 1973.

Matthews, John. *The Roman empire of Ammianus*. Duckworth, 1989.

Melyukova, Anna. "Scythians of Southeastern Europe." *Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age*, ed. Davis-Kimball, Jeannine vd. Berkeley, 1995.

Mommsen, Theodor. *Iordanis Romana et Getica*. Apvd Weidmannos, 1882.

Paschoud, François. *Histoire nouvelle / Zosime tome II*. Belles Lettres, 2003.

Pohl, Walter. *The Avars: a steppe empire in Europe 567-822*. Cornell University Press, 2018.

Pritchett, W. Kendrick. *The liar school of Herodotos*. J.C. Gieben, 1993.

Rackham, Harris. *Pliny Natural History Volume II: Books 3-7*. Harvard University Press, 1942.

Roberto, Umberto. "Step Halkları ve Akdeniz Bölgesi: Hunlar, Avarlar, Bulgarlar." *Ortaçağ: Barbarlar, Hıristiyanlar, Müslümanlar*, ed. Umberto Eco, çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa, 2014, ss. 78-85.

Rolfe, John C. *Ammianus Marcellinus*. W. Heinemann ltd, 1935.

Rosén, Haiim. *Herodoti Historiae v. 1. Libros I-IV continens*, B.G. Teubner, 1987.

Sarantis, Alexander. "Roman or barbarian? ethnic identities and political loyalties in the Balkans according to Procopius?" *Procopius of Caesarea: Literary and Historical Interpretations*, ed. Christopher Lillington-Martin ve Elodie Turquois, Routledge Taylor & Francis Group, 2018, ss. 217-237.

Schaff, Philip, vd. *A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of The Christian Church II Socrates, Sozomenus Church Histories*. T.&T. Clark, 1989.

Seel, Otto. *Iuniani Iustini Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi: Accedunt Prologi in Pompeium Trogum*. B.G. Teubneri, 1985.

Seyfarth, Wolfgang. *Ammiani Marcellini Rerum Gestarum Libri Qui Supersunt*. B. G. Teubner, 1978.

Sinor, Denis. "İç Asya Kavramı." *Erken İç Asya Tarihi*, ed. Denis Sinor, çev. Mete Tunçay vd., İletişim, 2000, ss. 11-32.

Taaffe, R. N. "Coğrafi Ortam." *Erken İç Asya Tarihi,* ed. Denis Sinor, çev. Mete Tunçay vd., İletişim, 2000, ss. 33-60.

Tulenev, V. M. *Istoriya Protiv Yazichnikov*. İzdatelstva Olega Abışko, 2009.

Üstün, Abdullah. "Scythia as Reflected by Iordanes (Jordanes): A Scene from the Sixth Century." *Tarih İncelemeleri Dergisi*, vol. 35, no. 1, 2020, ss. 297-32.

Vasiliev, Aleksandr. *The Goths in Crimea*. Mediaeval Academy of America, 1936.

Van Nuffelen, Peter, ve Van Hoof, Lieve (ter). *Romana and Getica Jordanes*. Liverpool University Press, 2020.

Von Bredow, Iris. "Tauri." *Brill's New Pauly: Encyclopaedia of the Ancient World*, 14. cilt, Brill, 2009, ss. 165-166.

Zangemeister, Carolus. *Pauli Orosii historiarum adversum paganos libri VII*. C. Geroldi, 1882.